

So‘z ma’nosini o‘zlashtirishining gender va yosh xususiyatlari bilan bog‘liqligi

Relationship of word meaning acquisition with gender and age characteristics

Mamirova Xayriniso Komiljon qizi

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU satjyor-o‘qituvchisi

xayrinisomirova06@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada til o‘zlashtirishda sog‘lom aqliy rivojlanishga ega bo‘lgan til o‘zlashtiruvchilarning yosh va gender dunyoqarashiga bog‘liq omillar yoritishga harakat qilamiz. Maqolaning boshlang‘ich qismida so‘z ma’nosini o‘zlashtirishning gender va yosh xususiyatlari jihatdan talqinining dunyo tilshunosligida qay darajada va qaysi olimlar tomonidan o‘rganilganligi xronologik tarzda berilgan. Shaxslarda so‘zlarning ma’nolarini o‘zlashtirish darajasini aniqlash uchun maxsus tajriba-usullari ishlab chiqilgan va ulardan olingan natijalar jadval ko‘rinishida berilgan. O‘zbek psixolingvistika sohasi uchun muhim xulosani beruvchi ushbu tajriba-sinovlarda respublikaning turli hududlarida istiqomat qiluvchi qatnashuvchilarning 3 xil yosh toifasi ajratib olingan va gender jihatdan o‘ziga xosliklari aniqlangan. Maxsus psixolingvistik tajriba-sinov uchun “kasb nomlari”ni ifodalovchi semantik guruh tanlangan. Maqolamizning so‘ngida so‘z ma’nosini o‘zlashtirishda yosh va gender omillarga oid o‘n beshga yaqin ilmiy xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar. Psixolingvistika, so‘z ma’nosi, til o‘zlashtirish, RT(reaction time), erta o‘zlashtirish, kech o‘zlashtirish, gender, tajriba-sinov, jadval, kasb nomlari, leksikon, chastotaviylik.

Abstract. In our article, we try to shed light on the activity of language learners with healthy mental development under the influence of factors related to age and gender outlook. At the beginning of the article, it is chronologically given to what

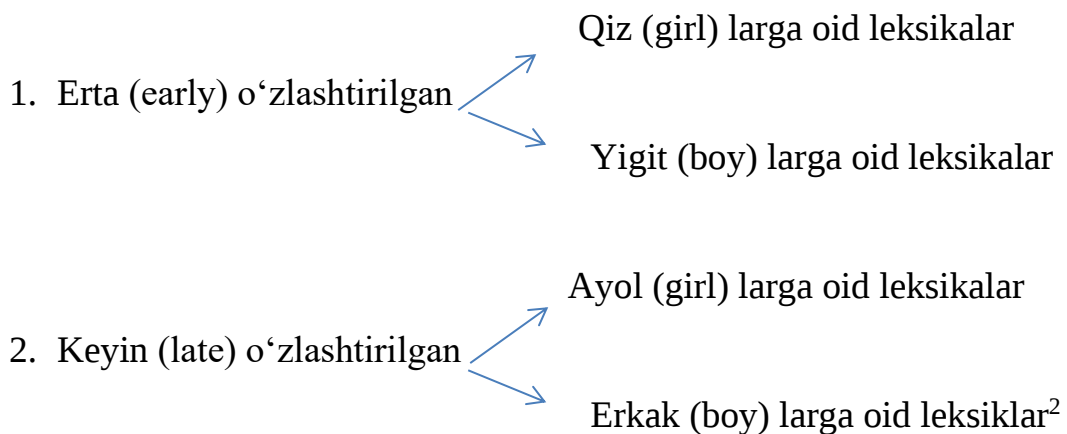
extent and by which scientists the interpretation of word meaning acquisition in terms of gender and age characteristics has been studied in world linguistics. Special experimental methods have been developed to determine the level of mastery of the meanings of words in individuals, and the results obtained from them are given in the form of a table. In these experiments, which provide an important conclusion for the field of Uzbek psycholinguistics, 3 different age groups of participants living in different regions of the republic were distinguished and their gender characteristics were determined. For a special psycholinguistic experiment, a semantic group representing "profession names" was selected. At the end of our article, there are about fifteen scientific conclusions about age and gender factors in mastering the meaning of words.

Keywords. Psycholinguistics, word meaning, language acquisition, RT (reaction time), early acquisition, late acquisition, gender, experience-test, table, occupational names, lexicon, frequency.

Kirish. Jahon tilshunosligida nutq jarayonini nutq akti va soʻzlovchi, axborotni yuzaga keltiruvchi shaxsning maqsadi mazmuni orasidagi munosabat nuqtayi nazaridan oʻrganish, induvidlararo nutqiy faoliyat jarayonlarini tahlil qilish, soʻzlovchining ijtimoiy ongi, ijtimoiy hayoti va tilning mazmun tomoni borasidagi aloqalarni oʻrganishga bagʻishlangan tadqiqotlar doirasi kengaymoqda. Soʻz maʼnosining oʻzlashtirilishi keng qamrovli jarayonlarni oʻz ichiga olib, bunga bolalar nutqining rivojlanishi, ikki tillilik, bir til doirasidagi soʻzlarning koʻp maʼnolilik hodisasi, soʻz maʼnosining birinchi til oʻzlashtirilishi samaradorligi va boshqalarni misol keltirishimiz mumkin. Soʻz maʼnosini tashkil etuvchi asosiy elementlarni tavsiflash, soʻz maʼnosi til tizimidan tashqarida koʻplab individual maʼnolarga ega boʻlgan konseptual munosabatlar tizimi ekanligini aniqlash, soʻz maʼnosini strukturaviy tizimning elementi sifatida koʻrib chiqish bilan bir qatorda soʻz maʼnosini oʻzlashtirishning psixolingvistik omillarini tahlil qilish, til, madaniyat va mental leksikon munosabatini oʻrganish til taraqqiyotning dolzarb masalalaridan biridir.

Psixolingvistikaning asosiy tushunchalaridan biri soʻz maʼnosining oʻzlashtirilishidir. Soʻz maʼnosini oʻzlashtirishning psixolingvistik omillarini aniqlash, til oʻrganish, tarjima matnlardagi soʻz maʼnosining tushunilishi va psixikada ifoda etilishiga doir masalalarni tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Soʻz maʼnosini oʻzlashtirishining gender va yosh xususiyatlari bilan bogʻliqlik jihatlarini ilmiy tahlil qilish uchun isbotlangan tajriba-sinov loyihalarini amalga oshirish kerak. Quyida Amerikaning Glasgow universiteti psixolingvistlari: Sara C. Sereno & Patrick J. O'Donnell¹ tomonidan "AoA" (The age of acquisition) formulasiga tayanilgan, sotsiolingvistik tadqiqotlar asos qilib olingan maqoladan na'muna keltiramiz. Ushbu maqola materiali uchun Shotlandiya universiteti talabalaridan 45 nafar ayol va 47 nafar erkak jinsiga mansub ishtirokchilar tanlab olingan. Ular bilan 100 ta soʻzning oʻzlashtirilishi bilan bogʻliq soʻrovnomaga asoslangan eksprement oʻtkazilgan. Berilgan soʻzlarni ishtirokchilarning reaksiya (javoblari) ga qarab:

kabi qismlarga ajratishgan.

Reaksiya vaqti berilgan maʼlumotlarga nisbatan ikkalasi ham sezilarli AoA qoʻzgʻalishni koʻrsatadi. Ayollar va erkaklar ham ayollarga, ham erkaklarga

¹ Sara C. S. & Patrick J. O'Donnell. Participant and Word Gender in Age of Acquisition Effects: The Role of Gender Socialization Article in Sex Roles, – Oxford, 2009. – P. 87.

²Gilhooly K. J., & Logie, R. H. Age-of-acquisition, imagery, concreteness, familiarity, and ambiguity measures for 1,944 words. Behavior Research Methods & Instrumentation. – Washington, 1980. – P. 32.

qaratilgan barcha soʻzlar ichidan keyinroq oʻzlashtirilgan soʻzlarga nisbatan tezroq javob beradi. Ayollardagi alohidalik salbiy mazmundagi soʻzlarga, ayniqsa, kech AoA soʻzlariga javob berish reaksiyalari uchun koʻproq vaqt talab qilindi. Erkaklar soʻzlaning mazmuniga koʻra semantik jihatdan deyarli jinsning hech qanday farqini koʻrsatmadi³.

Soʻzlarning maʼnolarini oʻzlashtirish yoshini aniqlashtrish kattalar bilan oʻtkazilgan tadqiqotlarda aniqroq naʼmoyon boʻladi. Sababi bir soʻzning maʼnosi uzoq yillar davomida mentalniy leksikonda mustahkamlanib boradi va shu yillar ichida bu maʼno turli vaziyatlar uchun xoslanib, endi u soʻzning murakkab maʼno qirralari ham miyamizda avtomatlashgan tarzda oʻrin olgan boʻladi.

Umuman, soʻzlarning yosh va jins xususiyatiga koʻra oʻzlashtirilishi ancha yillardan beri oʻrganilib kelinayotgan, judayam oʻziga xos mavzulardan biri.

Soʻz va uning maʼnolarini oʻzlashtirishga oid hozirgi davrdagi tadqiqotlar ikkita farazga tayanadi:

1. AoA taʼsiri katta yoshdagi ayol va erkak populyatsiyalari teng boʻlishi yoki teng boʻlmasligini aniqlash;
2. Yoshidan qatʼi nazar shaxslarning leksikonidagi (AoA) oʻzlashgan soʻzlarning semantik tabiati.

Birinchi faraz tadqiqotchilarining xulosalariga koʻra, qizlar yigitlarga qaraganda faol soʻz oʻzlashtiruvchilar hisoblanadi, ogʻzaki nutq ravon boʻladi, erta va kech oʻzlashtirilgan soʻzlar orasida deyarli farq sezilmaydi, yaʼni kech oʻzlashtirilgan soʻzlarning mentalniy leksikondagi xiralik belgisi koʻzga tashlanmaydi. Bu yoʻnalishdagi asosiy izlanishlar Burman va boshqalarning ishlarida koʻzga tashlanadi⁴.

Ikkinchi faraz izlanishlarida soʻzlar orasida doim mazmunan umumiy boʻlgan soʻz boʻladi. Shu umumiy maʼnoli soʻz mentalniy leksikonda boshqa soʻzlarni bogʻlash vazifasini bajaradi. Yaʼni bu soʻzlarni “jins” soʻzlar deb ataymiz. Jins soʻzlar oʻzini atrofida bir qancha “tur” soʻzlarni bogʻlab xotirada

³ Johnston & Barry A. Special issue of Visual Cognition. – Oxford, 2006. – P. 43.

⁴ Burman D. D., Bitan T., & Booth, J. R. Sex differences in neural processing of language among children. Neuropsychologia. – Washington, 2008. – P. 62.

saqlaydi. Masalan, “moshina” so‘zi o‘zini atrofida shu turdagi boshqa so‘zlarni, jumladan, “yuk moshinasi”, “matiz”, “avtobus”, “damas”, “nexia” kabi so‘zlarni bir tarmoqqa ulab turadi.

Bolalar kattalar bilan suhbatda bir jinsga tegishli so‘zlar bilan bog‘liq ko‘proq takrorlanadigan vaziyatlarni boshdan kechirsalar, shu jinsdagi so‘z mazmuniy qatoridagi tarmoq mustahkam bog‘langan bo‘ladi. Bir semantik jinsli so‘zlar qarama-qarshi semantik mazmundagi so‘zga nisbatan tezroq va osonroq o‘zlashadi.

Ushbu qarashlarga tegishli eksperimentlar kontekstda “reaksiya vaqti” RT (reaksion time) da haqiqiy leksik qarorni ta’minlovchi leksemani aniqlab beradi. Erta va kech o‘zlashuvchi AoA so‘zlari ayollar uchun xos bo‘lgan va erkaklar leksikonining lug‘at tarkibiga xos bo‘lgan turlarga ajraladi. Buni aniqlash uchun esa, yuqorida aytganimizdek, katta yoshli insonlarda tajriba o‘tkazish kerak.

So‘z ma’nolarining o‘zlashtirilishida yosh va jinsga ko‘ra tadqiq qilishning natijasi bizga so‘z ma’nolarining shaxs mentalida rivojlanish ko‘rinishlarini aniqlashga, turli jinsda bo‘lgan bolalarning ijtimoiylashuvida leksikalarning o‘rnini belgilab olishga imkon yaratadi.

So‘zlarning qo‘llanilish chastotasi ham so‘z ma’nosi o‘zlashtirilishini ko‘rsatuvchi omillardan biridir. Bu ko‘proq kattalar bilan o‘tkaziladigan tajribadan aniqlanadi. Ya’ni biror shaxsning nutqida muloqat davomida ko‘p qo‘llanadigan so‘z shu shaxsning mental leksikoniga erta davrda o‘zlashgan leksikalardan biri ekanligini bilish mumkin. Va bu ko‘p takrorlanayotgan baland chastotaga ega bo‘lgan so‘z semantikasi noziklik yoki dag‘allik xarakteriga ko‘ra ayol yoki erkak so‘zlovchiga tegishli ekanligini ham biroz anglatadi.

Erta o‘zlashtirish davrida salbiy stimulli birliklar e’tiborni ko‘proq tortadi, jalb qiladi, chuqur kognitiv qayta ishlanadi, natijada murakkab kognitiv tarmoqlar yuzaga keladi, mana shu miyadagi murakkab va mustahkam bog‘lanishli tarmoqlar salbiy ma’nodagi leksik birliklarning shaxs xotira maydonida izini uzoq vaqt saqlanishiga sabab bo‘ladi.

Soʻzlarning yosh va jinsga koʻra oʻzlashtirish borasidagi yuqoridagi xulosalarni yanada aniqlashtirish maqsadida va oʻzbek tilining imkoniyatlari bu borada qanday ishlashini qisman boʻlsada ochiqlash maqsadida biz ham bir tajriba oʻtkazdik.

Ushbu tajribamiz “8 daqiqa” deb nomlanadi. Sababi tajribamizda sakkiz daqiqalik vaqt mobaynida til oʻzlashtiruvchilarning lugʻat boyligini soʻz oʻzlashtirish yoshi va jinsiga koʻra tahlil qilishda kasb soʻzlarni chegaralab oldik. Bunga koʻra uch toifa yoshdagi guruhlarda tajriba oʻtkazildi:

1. 1 yarim yoshdan 3 yosh oraligʻidagi bolalar;
2. 8 yoshdan 10 yosh oraligʻidagi bolalar;
3. 16 yoshdan 18 yosh oraligʻidagi oʻsmirlar;

Tajribaning oʻtkazilish tartibi:

- belgilangan yoshdagi 5 nafar qiz va 5 nafar oʻgʻil bolalar tanlab olindi;
- birinchi toifa bolalari hali yozish koʻnikmasiga ega emasligi sababli, ularning ota-onalaridan soʻrovnoma shaklida yozib olindi;
- ikkinchi va uchinchi toifadagi bolalarga RT(Reaktion Time) – qoʻzgʻalish vaqti beligilandi: sakkiz daqiqa.
- belgilangan vaqt davomida bolalar xayoliga eng birinchi va tez kelgan kasb nomlarini qogʻozga tushirib berdi;
- berilgan javob varaqalari tepasiga ism-familiya va qatnashuvchining yoshi yozib qoʻyildi.

Yigʻib olingan natijalar:

- kasb nomlarini ifodalovchi soʻzlarning miqdori yoshga nisbatan qay darajada oʻsib borishi va qaysi omilga koʻra?;
- oʻzbek bolalarining leksikonidan ilk bora qaysi kasb nomlarining oʻzlashtirilishi va nima uchun?;
- oʻzlashtirilgan kasb nomlarining jinsga xos tafovutlari mavjud yoki mavjud emasligi va mavjud boʻlsa, nima uchun?

[Введите текст]

kabi savollarga javob berish orqali tahlil qilinadi.

Ushbu tajribadan maqsad, o'zbek tilida psixolingvistik tajribalar ko'lamini boyitish, olingan natja va xulosalar orqali o'zbek tilining umumiy qonuniyatlarining yana bir qirrasini ochishga hissa qo'shish, o'zbek bolalarining kasb bilan bog'liq kognitiv bilim darajasini aniqlash va boshqalar.

“8 daqiqa” tajribasining ilk qatnashuvchilari 1,5 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalarning ota-onalaridan so'rovnoma o'tkazish orqali ulardagi kasb nomlarining o'zlashtirilish miqdori va turini tahlil qildik.

Bunga ko'ra, o'zbek tili ona tili bo'lgan 20 ta bolani tanlab oldik. Shundan 12 tasi o'g'il bola, 8 tasi qiz bola retsiptiyent ishtirok etdi. Bolalarning yoshi 1.5 yarim yoshdan 3yoshgacha bo'lgan oraliqda edi. Barcha bolalarda ilk o'zlashtirilgan kasb nomi “doktor” so'zi ekan. “doktor” so'zi 1yoshdan 2 yoshgacha bo'lgan bolalar leksikonidan, avval, perseptiv jihatdan, ya'ni idrokiy o'rin oladi, 1,5 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalarda “doktor” so'zi faol lug'atga aylanadi.

FISH	Yoshi	Dok tor	Us toz	Osh paz	As kar	Uchuv chi	Sotuv chi	Haydov chi	Politsiya chi	Raq qosa	Ashula Chi	quruvchi
Y1	1 yosh 6	+(i)										
Y2	1 yosh 10	+(i)			+(i)							
Y3	1 yosh											
Y4	2 yosh	+(i)					+(i)		+(i)			
Y5	2 yosh	+(i)			+(f)					+(i)		
Y6	2 yosh 4	+(f)		+(i)	+(f)	+(i)	+(i)					+(i)
Y7	2 yosh 8	+(f)	+(f)				+(f)	+(i)			+(i)	+(f)
Y8	3 yosh 5	+(f)			+(f)				+(f)			
Y9	3 yosh	+(f)	+(f)			+(i)						+(f)
Y10	3 yosh 4	+										
Y11	3 yosh 11	+(f)	+(f)	+(f)			+(i)					
Y12	3 y osh	+										
Q1	1 yosh 6oy	+(i)					+(i)					
Q2	1 yosh 6oy	+(i)		+(i)							+(i)	
Q3	1 yosh 10	+(i)					+(i)	+(i)				

[Введите текст]

	oy											
Q4	2 yosh	+(f)	+(f)		+(i)	+(i)	+(i)		+(x)	+(f)		+(f)
Q5	2 yosh 3 oy	+(f)								+(i)	+(i)	
Q6	2 yosh 8 oy	+(f)	+(i)		+(f)		+(i)					
Q7	3 yosh	+(f)	+(f)	+(f)		+(f)	+(f)	+(f)	+(f)	+(f)	+(f)	+(f)
Q8	3yosh	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Tajriba natijasiga ko'ra, 1 yarim yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan o'zbek bolalari minimal 1ta, maksimal 11 ta kasbga oid so'zlarni perseptiv va produktiv o'zlashtirishadi. Kasb nomlari ichidan "doktor" so'zi barcha bolajonlarni 100%, avval, idrokidan keyin faol lug'atidan joy egallaydi (100%). Ikkinchi o'rinda "sotuvchi" so'zi (49%), uchinchi o'rinda "ustoz" va "askar" so'zi (47%), to'rtinchi o'rinda "quruvchi" (45%), beshinchi o'rinda "uchuvchi", "oshpaz", "politsiyachi", "raqqosa" va "ashulachi" (40%), oxirgi o'rinda "haydovchi" so'zi (38%) o'zlashtirilgan.

Demak o'zbek bolalarida til o'zlashtirishning boshlang'ich bosqichida kasbga oid o'rtacha 11 ta so'z o'zlashtiriladi. O'zlashtirish darajasining yuqori va pastligi, aynan shu kasb nomlarining ko'proq bolalar tomonidan o'zlashtirishiga tilning umumiy qoidalaridan ko'ra kattalarning bolaga qaratilgan nutqida, aynan shu so'zlarning ko'p takrorlanishi va shu kasb bilan bog'liq viuzal kognitiv jarayonlarda bolaning ishtiroki borligini sabab qilib ko'rsata olamiz.

Ikkinchi toifa qatnashuvchilar Toshkent shahar Olmazor tuman 298-maktabning 7 yoshdan 9 yoshgacha bo'lgan o'quvchilaridan iborat. Qatnashuvchilar soni 10 nafar: 5 nafar o'g'il va 5 nafar qiz. Ajratilgan vaqt 8 daqiqa. Shu vaqt mobaynida qatnashuvchilar turli miqdordagi kasb nomlari ro'yhatini taqdim etishdi.

Qoidaga ko'ra 8 daqiqa vaqt ajratilgan. Shu vaqt mobaynida ishtirokchi bolalar turli miqdordagi kasb nomlari ro'yhatini taqdim etishdi. Minimal 7 tadan maksimal 22 ta kasb nomlarini yozishgan. Bu miqdoriy farq, albatta, o'smirning produktiv lug'ati faolligini ko'rsatadi. Bu faollik esa, shaxsiy intellekt bilan ham

[Введите текст]

bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ushbu omillarni hisobga olgan holda keltirilgan misollar ichidan eng ko‘p qo‘llanilganlarini belgilab 12 ta so‘zni ajratib olamiz.

FISH	Doktor	Us toz	Quruvchi	Tikuvchi	Uchuvchi	Aktyor	Oshpaz	Rasso m	Sotuvchi	Haydov chi	Militsiya	Sartarosh
Y1	+	+	+	+	+		+		+	+		+
Y2	+	+			+				+			
Y3	+	+		+		+						+
Y4	+	+	+	+	+	+	+	+				
Y5	+	+	+					+				
Q1	+	+		+	+	+						
Q2	+	+	+						+		+	
Q3	+	+		+	+							
Q4	+	+	+	+	+	+			+	+	+	
Q5	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+

Yuqoridagi jadvalga qarab xulosa qilishimiz mumkinki, 7-9 yoshli bolalarda kasb nomlarining o‘zlashtirilishi bir-birida uchramaydigan so‘zlar ko‘p ekanligi bilan boshqa yosh toifadagilardan farq qiladi. Sababi biz ushbu jadvalga hamma bolalarning misollarini umumiy lashtirib nisbatan takrorlangan kasb nomlarini jadvalga solganimizda ham, boshqa yosh toifasidagi bolalarnikidek son jihatdan bir-biriga yaqin so‘zlar juda kamchilikni tashkil qiladi. 7-9 yoshli bolalar tengdoshlaridan farqli turli xil kasb nomlarini mental leksikonlarida saqlashadi. Yana ularning farqli tomoni boshqa yosh toifalarida deyarli uchramaydigan so‘zlar: “rassom”, “olim”, “muharrir” va “haykaltarosh” kabi san’at sohasi bilan bog‘liq so‘zlarning ko‘p qo‘llanilishi hamda “do‘konchi” so‘ziga o‘xshagan noodatiy yasalma kasb nomining yozma nutqda jonlanishi 7-9 yoshli bolalar nutqiy ko‘nikmalaridagi g‘ayriodatiy rivojlanish holatini o‘rganish va tahlilga tortish kerakligini ko‘rsatmoqda.

7-9 yoshli bolalarda ham boshqa yosh toifasidagi ishtirokchilar kabi, qiz bola o‘zlashtiruvchilar o‘g‘il bola o‘zlashtiruvchilarga nisbatan $(37-28=9)$ 9% foiz nisbatiga so‘z boyligi ko‘roq ekan.

Uchinchi toifa qatnashuvchilar Toshkent shahar Olmazor tuman 298-maktabning 16 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan o‘quvchilaridan iborat. Qatnashuvchilar soni 10 nafar: 5 nafar o‘g‘il va 5 nafar qiz. Ajratilgan vaqt 8

[Введите текст]

daqiqa. Shu vaqt mobaynida qatnashuvchilar turli miqdordagi kasb nomlari ro'yhatini taqdim etishdi. Eng kam ko'rsatilgan kasb nomlari 12 ta va eng ko'p ko'rsatilgani 37 tani tashkil etadi. Bu miqdoriy farq, albatta, o'smirning produktiv lug'ati faolligini ko'rsatadi. Bu faollik esa, shaxsiy intellekt bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Shu sababli o'smir yoshdagi qatnashchilarimizning yoshga doir kasb nomlarini o'zlashtirilishini tilga bog'liq holda tahlil qilish maqsadida, dunyo psixolingvistlarining tajribalariga tayanib, "ReactionTime" eng qo'zg'aluvchi vaqt va so'zlar ichida chostatasi baland so'zlar sifatida dastlabki 8 daqiqani belgilab olganimizda o'rtacha 16 ta birinchi kelgan so'zlarni yosh va jinsga bog'liq tahlilini qilishimiz mumkin.

FISH	Dok tor	O'qituv Chi	Git	Program Mist	Etik do'z	Uchuv Chi	Bankir	Akt yor	Tikuv chi	Quruv Chi	Osh paz	Jurna list	Sotu vchi	Haydov Chi	Milits Iya	Sarta rosh
Y1	+	+	+	+	+	+				+	+		+	+		+
Y2	+	+		+	+	+	+		+	+			+	+	+	
Y3	+	+		+	+		+	+	+	+	+		+	+	+	
Y4	+	+		+		+		+	+	+	+		+	+	+	+
Y5	+	+	+	+	+	+	+	+				+			+	
Q1	+	+							+	+	+	+	+	+		+
Q2	+	+	+	+	+	+			+	+	+	+	+	+		
Q3	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+
Q4	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+			+		+
Q5	+	+	+	+		+		+			+	+				+

Yuqoridagi jadvalga qarab quyidagicha xulosalarni berishimiz mumkin:

- ✓ so'zlovchi shaxsning yoshi ulg'aygan sari uning leksikonida ma'lum bir leksik guruhga mansub so'zlarning hajmi ortib boradi. Ya'ni o'rtacha hisobda oladigan bo'lsak 2-3 yoshda kasb guruhiga kiruvchi so'zlar hajmi faollik jihatdan 3-4 dona so'zni, mazmuniy jihatdan olganda 5-6 tani tashkil etsa, 7-9 yoshda o'rtacha 10-15ta faol lug'atni, 16-18 yoshda esa 20-30 ta so'zni tashkil etyabdi;
- ✓ dastlabki til o'zlashtirish davrida egallangan so'z va uning ma'nosi doim ma'lum guruhga oid leksemalar tarmog'ida stimul bo'lganda birinchi jonlanadi va xotirada chuqur iz oladi. Ya'ni yuqoridagi tajribalar jadvalida ko'rinib turganidek, o'zbek tili birinchi til bo'lgan o'zlashtiruvchilar uchun kasb nomlari guruhi ichida "doktor" va "o'qituvchi" so'zlari 1-3 yosh

davrdanoq perseptiv va keyingi o‘rinlarda produktiv shaklda o‘zlashtirilgan. Katta yoshli toifa o‘zlashtiruvchilariga ham “kasb nomlari ro‘yhatini shakllantiring” degan stimul berilganda 98% qatnashuvchilar “doktor” va “o‘qituvchi” so‘zlarni ro‘yhatning boshida keltirishgan;

Kasb nomlarini ifodalovchi so‘zlaning o‘zlashtirilishini gender jihatdan tahlil qilganda, ushbu guruhni tashkil etuvchi so‘zlarni 3 xil toifaga ajratish mumkin:

1. Yigitlarga xos so‘zlar – tajriba natijalarini umumlashtirib, yigitlar tomonidan yuqori qiymat berilgan so‘zlar. Bularga, “militsiya”, “uchuvchi”, “etikdo‘z”, “askar”, “aktyor”, “bankir”, “sotuvchi” so‘zlari kiradi.
2. Qizlarga xos so‘zlar – tajriba natijalarining umumiy holatiga ko‘ra qizbola qatnashuvchilarning yuqori qiymatda berilgan so‘zlarini yozib chiqamiz. Bular: “tikuvchi”, “oshpaz”, “git”, “raqqosa”, “sartarosh”, “jurnalist”.
3. Umumiy so‘zlar – bunday so‘zlar ham yigitlar, ham qizlarning faol va nofaol lug‘atidan birdek o‘rin olgan bo‘ladi. Tajriba natijasining materiallariga ko‘ra, keltirilgan 16 ta so‘zdan: “o‘qituvchi”, “doktor”, “haydovchi”, “programmist” va “quruvchi” so‘zlari kiradi. Sababi ushbu so‘zlar yigit va qizlar bergan ro‘yhatda deyarli teng qiymatda yozilgan.

Xulosa. Har bir so‘zning ma’nosini o‘zlashtirish jarayonida yoki o‘zlashtirilgan so‘zlarning bazasini tekshirib tahlil qilishda psixolingvistika sohasi ahamiyatlidir. So‘z ma’nolarining o‘zlashtirilishi bilan aloqador nazariyalarni o‘rganib, o‘zbek tili ona tili bo‘lgan bolalarda bu jarayon qanday kechishi mumkinligi to‘g‘risidagi o‘zbek psixolingvistikasing nazariy asoslari uchun quyidagi xulosalarni beramiz:

1. Tilning xususiyatlari shu tildagi so‘zlarning o‘zlashtirilishiga ta’sir qiladi. Masalan, o‘zbek tilida ilk o‘zlashtiruvchi so‘zlarning tovush tarkibi va ma’lum smantik guruhlari bor.

2. Soʻz va uning maʼnolarini oʻzlashtirish jarayoni bola bir soʻzni qayta-qayta eshitganda mental leksikoniga bu soʻzning xotira chiziqlari joylanishi oqibatida boshlanadi.
3. Bolalar soʻzlarni tovushlarni taqlid qilish orqali oʻzlashtirishadi. Va bu oʻzgarmas qonuniyat.
4. Oʻzlashtirilgan soʻzlarning maʼnolari izohli lugʻatlardagi kabi barcha til egalari uchun umumiy boʻlgan tushunchalardan tashqari shaxsiy maʼno ham kasb etadi. Soʻz maʼnosi nutq jarayonida shaxsiy maʼnoga aylanadi.
5. Nutqni jonli muloqat jarayonida emas, balki oʻrganish jarayonida egallagan kar-saqovlar koʻpincha soʻzlarning faqat bir maʼnosini oʻzlashtiradi.
6. Soʻz maʼnolarini oʻzlashtirish deyilganda, nafaqat soʻzning eng yaqin maʼnosini tushunish, balki ularning orqasida yashiringan semantik (vizual yoki mavhum) bogʻlanishlar tizimini idrok etishni nazarda tutiladi.
7. Soʻz maʼnosining oʻzlashtirilishi doimiy va u shaxsing aqliy leksikoni va ruhiyati bilan birgalikda yashaydi. Yaʼni bir soʻzning maʼnosi shaxs ongida doimiy yangilanib boyib boradi.
8. Bolalarda 2-5 yosh oraligʻidan boshlab oʻzining gender roliga tegishli ijtimoy bilimlarga ega boʻla boshlaydi va bu davrda egallangan bilimlar bola ongida mustahkam sterotip darajasida oʻrin oladi.
9. Soʻz maʼnolarini erta oʻzlashtirish davrida salbiy mazmunga ega soʻzlarni egallashga moyillik kuchli boʻladi. Bunday soʻzlar bolaning mental leksikonidan tezroq va osonroq joy olishini, xotirada izi uzoq saqlanishi, erkin muloqatda ham salbiy maʼnoli soʻzlardan foydalanish tezligi ijobiy maʼnodagi soʻzlarnikiga qaraganda faolroq kechishi psixologlar tomonidan tadqiq qilingan. Va buni tilning umumiy qonuniyatiga aloqasi yoʻq, shunchaki inson tabiatiga xos xususiyat deb bahonalandi.
10. Erta yosh davrida, asosan, bevosita tabiat bilan bogʻliq boʻlgan soʻzlar, jumladan, hayvonlar nomlari ularning tovushlariga taqlid shaklida oʻzlashtiriladi.

11. Kech yosh davrida o'zlashtirilishi ehtimoli bo'lgan so'zlar mavhum mazmumdagi nomlar, taom va oshxona jihozlari va ko'proq kognitiv bilim talab qiladigan lug'atni tashkil qiladi.
12. Barcha bolalarda ilk o'zlashtirilgan kasb nomi "doktor" so'zi ekan. "doktor" so'zi 1yoshdan 2 yoshgacha bo'lgan bolalar leksikonidan, avval, perseptiv jihatdan, ya'ni idrokiy o'rin oladi, 1,5 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalarda "doktor" so'zi faol lug'atga aylanadi.
13. O'zbek bolalarida til o'zlashtirishning boshlang'ich bosqichida kasbga oid o'rtacha 11 ta so'z o'zlashtiriladi. O'zlashtirish darajasining yuqori va pastligi, ayanan shu kasb nomlarining ko'proq bolalar tomonidan o'zlashtirishiga tilning umumiy qoidalaridan ko'ra kattalarning bolaga qaratilgan nutqida, aynan shu so'zlarning ko'p takrorlanishi va shu kasb bilan bog'liq viuzal kognitiv jarayonlarda bolaning ishtiroki borligini sabab qilib ko'rsata olamiz.
14. Yigitlarga qaraganda qizlar erta o'zlashtirish davridan faol o'zlashtiruvchi hisoblanadi, qizlarda perseptiv lug'at yigitlarga qaraganda tezroq faol lug'atga aylanadi. Bu qizlarning emotsiyaga boyroq ekanligi va buni nutqda ifodalashga harakat qilishi bilan baholandi.
15. So'z ma'nosi o'zlashtirilishining psixolingvistik asoslari:
 - Tilning o'ziga xos umumiy qonuniyatlari;
 - O'zlashtiruvchining individual nutqiy qobiliyati;
 - Bolaga qaratilgan nutqning sifati;
 - O'zlashtiruvchining gender roliga mos sterotiplarning to'g'ri tanlanganligi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Bonin P., Barry C., Méot A., & Chalard M. The influence of age of acquisition in word reading and other tasks: A never ending story? – Oksford: Journal of Memory and Language, 2004. – P. 456-476.

2. Bowerman M., & Choi S. Space under construction: Language-specific spatial categorization in first language acquisition. *Language in mind: Advances in the study of language and thought*. – Cambridge: MA. MIT Press, 2003. – P. 387-427.
3. Braine M.D. The ontogeny of English phrase structure: the first phase // *Language*. – America, 1963. – 113 p.
4. Eric F. *The Language of Silence*. – Washington, 2021. – 373 p.
5. Clark V. Eve. *Second Language Acquisition*. – California, 2016. – 610 p.
6. Fathman A. The relationship between age and second language productive ability // *Language Learning*, – French, 1975. – 342 p.
7. Fernando M. *The Nature and Functions of Inner Speech*. – Granada, 2011. – 209 p.
8. Fraser C., Belugi U., Brown R. Control of grammar in imitation, comprehension, and production. – Cambridge: *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 1963. – 132 p.
9. Gary L. The role of language in semantic knowledge, Department of Psychology. – Madison, 2006. – 72 p.
10. Gilhooly K. J., & Logie, R. H. Age-of-acquisition, imagery, concreteness, familiarity, and ambiguity measures for 1,944 word. – German: *Behavior Research Methods & Instrumentation*, 1980. – P. 68-76.
11. Izura C., Agallou, E., Wright, V. C., Marín, J. Age-order of acquisition effects and the cumulative learning of foreign words: Aword training study. – America: *Journal of Memory and Language*, 2011. – 146 p.
12. Jay I. *Talk, Talk, Talk: Decoding the Secrets of Speech*. – England: Doubleday, 1992. – 110 p.
13. Johnston R. A., Barry C. Special issue of *Visual Cognition*. – Washington, 2006. – 121 p.
14. Johnston R., Barry C. Age of acquisition and lexical processing. *Visual Cognition*. – Washington, 2006. – 132 p.

15. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. – Смоленск, 1997.
16. Кулиев М., Норбошева М. Мактабгача ёшдаги болаларда нутқ маданиятининг ривожланиши. – Самарқанд: Самарқанд давлат университети. Тўплам, 1990.
17. Қурбонова М. Ўзбек болалар нутқи лексикасининг социопсихоллингвистик тадқиқи. Филол.фан.номз...дис. – Тошкент, 2009. – 154 б.
18. Қурбонова М. Ўзбек болалар нутқининг прагматик хусусиятлари. Филол.фан. док...дис. – Тошкент, 2018. – 240 б.
19. Sara C. S. & Patrick J. O'Donnel. Participant and Word Gender in Age of Acquisition Effects: The Role of Gender Socialization Article in Sex Roles. – Washington, 2009. – 24 p.
20. Steven Pinker: Linguistics as a Window to Understanding the Brain. – New York, 2012. – 46 p.
21. Taine H. On the acquisition of language by children. Mind. – Cambrije 1876. – 81 p.
22. Vygotskiy L. S. Thinking and speech. – Washington, 2018. – 246 p.
23. William M. R. and Gloria Miller. Psychology. – New York, 2003. – 842 p.
24. Ўрдабекова Х.А. Сөздің психологиялық мағинасы мен құрылымы. – Астана, 2017. – 54 с.
25. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent, 2020. – 343 b.
26. Цветкова Л.С. Мозг и интеллект. – Москва: Просвещение, 1995. – 304 с.

LITERATURE REVIEW

1. Bonin P., Barry C., Méot A., & Chalard M. The influence of age of acquisition in word reading and other tasks: A never ending story? - Oxford: Journal of Memory and Language, 2004. - P. 456-476.
2. Bowerman M., & Choi S. Space under construction: Language-specific spatial categorization in first language acquisition. Language in mind: Advances in the study of language and thought. – Cambridge: MA. MIT Press, 2003. - P. 387-427.

3. Braine M.D. The ontogeny of English phrase structure: the first phase // *Language*. - America, 1963. - 113 p.
4. Eric F. The Language of Silence. - Washington, 2021. - 373 p.
5. Clark W. Eve. Second Language Acquisition. - California, 2016. - 610 p.
6. Fathman A. The relationship between age and second language productive ability // *Language Learning*, - French, 1975. - 342 p.
7. Fernando M. The Nature and Functions of Inner Speech. - Granada, 2011. - 209 p.
8. Fraser C., Belugi U., Brown R. Control of grammar in imitation, comprehension, and production. - Cambridge: *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 1963. - 132 p.
9. Gary L. The role of language in semantic knowledge, Department of Psychology. - Madison, 2006. - 72 p.
10. Gilhooly K. J., & Logie, R. H. Age-of-acquisition, imagery, concreteness, familiarity, and ambiguity measures for 1,944 word. - German: *Behavior Research Methods & Instrumentation*, 1980. - P. 68-76.
11. Izura C., Agallou, E., Wright, V. C., Marín, J. Age-order of acquisition effects and the cumulative learning of foreign words: A word training study. – America: *Journal of Memory and Language*, 2011. – 146 p.
12. Jay I. Talk, Talk, Talk: Decoding the Secrets of Speech. - England: Doubleday, 1992. - 110 p.
13. Johnston R. A., Barry C. Special issue of Visual Cognition. - Washington, 2006. - 121 p.
14. Johnston R., Barry C. Age of acquisition and lexical processing. *Visual Cognition*. - Washington, 2006. - 132 p.
15. Petrenko V.F. Basic psychosemantics. - Cmolensk, 1997.
16. Quliev M., Norbosheva M. Development of speech culture in preschool children. - Samarkand: Samarkand State University. Collection, 1990.
17. Kurbanova M. Sociopsychological study of Uzbek children's speech lexicon. *Philol.fan.nomz...dis*. - Tashkent, 2009. - 154 p.

[Введите текст]

18. Kurbanova M. Pragmatics of Uzbek children's speech features. Philol. science. doc...dis. - Tashkent, 2018. - 240 p.
19. Sarah C. S. & Patrick J. O'Donnell. Participant and Word Gender in Age of Acquisition Effects: The Role of Gender Socialization Article in Sex Roles. - Washington, 2009. - 24 p.
20. Steven Pinker: Linguistics as a Window to Understanding the Brain. - New York, 2012. - 46 p.
21. Taine H. On the acquisition of language by children. Mind. - Cambridge 1876. - 81 p.
22. Vygotsky L. S. Thinking and speech. - Washington, 2018. - 246 p.
23. William M.R. and Gloria Miller. Psychology. - New York, 2003. - 842 p.
24. Ordabekova K.A. I made the psychological meaning of the word. - Astana, 2017. - 54 c.
25. An explanatory dictionary of the Uzbek language. - Tashkent, 2020. - 343 p.
26. Tsvetkova L.S. Brain and intellect. - Moscow: Prosveshchenie, 1995. - 304 c.